

Іван Паславський

ТРИ ПИСЕМНІ ПАМ'ЯТКИ XV СТОЛІТТЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З ІМЕНЕМ ПАПИ СИКСТА IV

П'ятнадцяте століття, – період так званого Високого Відродження в Європі, – пройшло, зокрема, під знаком двох великих подій – екуменічного Ферраро-Флорентійського собору 1438–1439 рр. та падіння Константинополя 1453 р.

На Ферраро-Флорентійському соборі, як відомо, дійшло до порозуміння між Римом і Константинополем та була укладена унія між Східною і Західною церквами. Вона базувалася на принципово новій ідейно-концептуальній основі. Якщо попередні спроби церковної унії між латинським Заходом і грецьким Сходом (наприклад, на Ліонському соборі 1274 р.) ґрунтувалися на принципі підпорядкування Східної церкви Західній, то в основу концепції Флорентійської унії була покладена ренесансно-гуманістична ідея “загальної релігії”, яка голосила рівноцінність обидвох гілок християнства. За рішеннями Флорентійського собору, як відомо, літургійно-обрядові особливості обидвох церков залишалися неторкнутими і йшлося про визнання Східною церквою верховенства Апостольського Престолу св. Петра серед усіх християн. Це значною мірою знімало напругу в церковних відносинах між двома частинами християнської Європи, робило можливим духовне спілкування інтелектуальних еліт обидвох церковних традицій – римської і грецької.

У час роботи Ферраро-Флорентійського собору у Флоренції та інших містах Італії було сконцентровано багато видатних діячів як з католицького, так і з православного боку. Вони обмінювалися думками, дискутували, виробляли спільний погляд на церковні й культурні проблеми Кватроченто. Наведемо тут імена тільки деяких учених знаменитостей – учасників собору. Це, з візантійського боку, – Георгій Геміст Плітон, Виссаріон Нікейський, Йоан Аргіропул, Мануїл Хрисолор, а з римського – Антоніо Траверсарі, Леонардо Бруні, Еней Сільвій Пікколоміні, Миколай Кузанський та ін.¹

У сучасній світовій науці переважає погляд про вирішальне значення Ферраро-Флорентійського собору для розвитку культури і мистецтва XV ст. Так, відомий італійський історик культури Евдженіо Гарен твердить, що після 1439 р. європейське Відродження сприйняло від грецького світу багато нових творчих елементів, які надали йому специфічного платонівського забарвлення².

---

¹ I. Gill. *The Council of Florence*. Cambridge. 1959. Pp. 57-84; 69-113; 303-349; 401-411.

² Э. Гарэн. *Проблеми італійського Возрождения. Избранные работы* / Пер. с итал. Москва, 1986. С. 149-172.

Говорячи про період постфлорентійського екуменізму, маємо на увазі часовий проміжок між Флорентійською унією (1439) і початком Реформації (1517). Саме в той час, особливо після падіння Константинополя, коли грецька інтелектуальна еліта емігрувала на Захід, вивізнивши туди значну кількість літературних і філософських пам'яток античної Греції, незаних досі в Європі, духовна єдність християнської Європи сягнула свого апогею. Цей період був вершиною її інтелектуального та духовного розвитку. Про те, якими настроями жили тоді освічені європейці, свідчить той факт, що на 1487 р. італійські гуманісти готували скликання міжнародного екуменічного з'їзду філософів і теологів. До цього конгресу було написано і мало прозвучати на його відкритті знамените "Слово про гідність людини" (*Oratio de hominis dignitate*) Джованні Піко делла Мірандоли³.

І тут виникає питання: чи ця атмосфера духовного примирення й порозуміння, що витворилася на рівні інтелектуальних еліт Сходу і Заходу, позначилася якимсь чином на духовному житті України? Розглянемо цю проблему дещо докладніше⁴.

Насамперед відзначимо, що в українській історіографії переважає погляд, за яким Флорентійська унія 1439 р. майже не торкнулася України. Михайло Грушевський, дошуковуючись причин цього феномену, вказав на три моменти, які, на його думку, перешкодили Флорентійській унії утвердитися на українських землях. Це по-перше, "негаєнна антипатія" до рішень Ферраро-Флорентійського собору польсько-литовського уряду та латинського духовенства, по-друге, вороже ставлення й абсолютне неприйняття унії з боку православної Москви, і, по-третє, "мертва пасивність" у цій справі української суспільності⁵. Учень М. Грушевського, відомий історик Іван Крип'якевич, говорячи про можливий вплив Флорентійської унії на суспільно-церковні процеси в Україні, також дійшов висновку, що вона "не зробила ніякого вражіння, ніякого руху, ні за, ні проти"⁶. Подібні твердження знаходимо і в сучасних дослідників. Наприклад, Ігор Шевченко, хоч і визнає, що реакція на Флорентійську унію на українських землях була загалом прихильною, стверджує, однак, що її наслідки тут "ледве далися взнаки"⁷.

Ми згідні з наведеними думками авторитетних істориків, особливо в тій частині, де вони твердять про невдачу Флорентійської унії на українських землях. Церковна унія, проголошена у Флоренції, і справді зазнала поразки на Україні, і то з тих причин, на які слушно вказував М. Грушевський, і тих, на які звернемо увагу

³ I. Czerkawski. *Humanizm i scholastyka: Studia z dziejów kultury filozoficznej w Polsce w XVI i XVII wieku*. Lublin, 1992. S. 7.

⁴ Цьому питанню ми присвятили спеціальну розвідку: І. Паславський. Постфлорентійський екуменізм і духовна культура України другої половини XV – початку XVI ст. // *Історія релігій в Україні: Праці X-ї Міжнародної наукової конференції (Львів, 16–19 травня 2000 року)*. Львів, 2000. Кн. 1. С. 267-275.

⁵ М. Грушевський. *Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн.* Київ, 1994. Т. 5. С. 519-529.

⁶ І. Крип'якевич. *Львівська Русь в першій половині XVI ст.* // *ЗНТШ*. Львів, 1907. Т. 77. Кн. 3. С. 79.

⁷ І. Шевченко. *Україна між Сходом і Заходом. Нариси з історії культури до початку XVIII ст.* Львів, 2001. С. 165.

далі. Що ж стосується наслідків Ферраро-Флорентійського собору для України, то їх заперечення видається нам історично невиправданим.

Ми вважаємо, що Флорентійська унія, незважаючи на те, що в церковно-правному відношенні так і не утвердилася на Україні, мала важливі наслідки для українського церковного і культурного життя. Перший і основний наслідок – це те, що Україна в церковному відношенні остаточно відокремилася від Москви. Саме Ферраро-Флорентійський собор призвів до адміністративного розподілу Київської митрополії 1458 р. на митрополію Москви та митрополію Києва, Галича й всієї Руси. Ця остання, створена й територіально окреслена папою Пієм II (в миру – відомий гуманіст Еней Сільвій Пікколоміні), охоплювала українсько-білоруські землі, що перебували у складі Польського королівства і князівства Литовського.

Цей факт відкрив широкі можливості для налагодження тісніших стосунків із Західною церквою. Аж до початку протестантської Реформації в Європі київські митрополити прихильно ставилися не тільки до царгородської церковно-канонічної юрисдикції, але й до римської⁸. Жваві контакти київської церковної ієрархії з Римом, що тривали протягом усієї другої половини XV – початку XVI ст., М. Грушевський означив як “заходи коло *modus vivendi* з Римом”⁹.

Ці інтенсивні пошуки “способу співіснування” з латинським світом, зрозуміло, не могли не позначитися і на загальній атмосфері українського суспільно-церковного життя. Власне, входження України в орбіту християнського світу, що переживав у той час своєрідний релігійно-культурний екуменізм, витворений інтелектуальними елітами Візантії і Європи після церковної унії, ми вважаємо другим важливим наслідком Флорентійської унії для України. І справді, саме тоді тут з'являється ціла низка культурних явищ, які були виразно позначені впливами Заходу і засвідчували помітні кількісні та якісні зрушення в духовній культурі. “При кінці XV в. повіяло по Русі новим європейським духом” – писав Іван Франко, підводячи підсумок культурного розвитку за ціле століття¹⁰. Саме тоді зароджується українсько-білоруське друкарство і виходять у світ перші східнослов'янські друковані книги Швайпольта Фіоля (1491–1492) та Франциска Скорини (1517–1525), здійснюються переклади українською мовою західних житійних та історичних повістей, розпочинає свою перекладацьку та літературну діяльність гурток вчених при княжому дворі Олельковичів у Києві, нарешті, зароджується українська латиномовна література в особі таких поетів, письменників і вчених, як Юрій Котермак з Дрогобича (бл. 1450–1494), Павло Русин з Кросна (бл. 1465–1517), Микола Гусовський (1480–1540), Лукаш з Нового міста (помер 1542 р.), Станіслав Оріховський-Роксолян (1513–1566)¹¹.

⁸ Б. Гудзяк. *Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і тенева Берестейської унії* / Пер. з англ. Львів, 2000. С. 66.

⁹ М. Грушевський. *Історія України-Руси*. Т. 5. С. 531-539.

¹⁰ І. Франко. *Історія української літератури*. Часть перша. Від початків українського письменства до Івана Котляревського // Його ж. *Зібрання творів: У 50 т.* Київ, 1983. Т. 40. С. 221.

¹¹ І. Паславський. Українська католицька література кінця XV – початку XVI століття в загальноєвропейському релігійно-культурному контексті // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2003. Вип. 12: Ювілейний збірник на пошану Миколи Ільницького. С. 207-213.

Ці культурні явища, на нашу думку, могли зродитися лише в атмосфері релігійно-культурного екуменізму, який голосила Флорентійська унія. Бо ж справді, німець-католик Фіоль друкує на замовлення перемишльського православного єпископа церковнослов'янські богослужбові тексти¹², а родовитий русин Скорина, з католицьким іменем Франциск, здійснює переклади книг Святого Письма не з канонічних для православ'я грецьких текстів, а з латинських і чеських. А український перекладач однієї із західних повістей залишає без зміни нечувану ще недавно в православному середовищі фразу “ми отцю папі послушні”¹³. Ці екуменічні, прокатолицькі тенденції пронизують також інші українські писемні пам'ятки того часу, зокрема й ті, про які йтиметься далі.

Указані тут культурні факти і явища виразно засвідчують, що на українсько-білоруських землях в другій половині XV – на початку XVI ст. вперше після Великої Схизми 1054 р. відбулася відкрита зустріч східного християнства із західним. Це була історична зустріч Сходу і Заходу в українській культурі, що принесла конкретні плоди і заклала перспективу на майбутнє. Без духу Флоренції 1439 р. така зустріч, вважаємо, була б неможливою, і власне це було одним з важливих результатів Ферраро-Флорентійського собору та укладеної на ньому унії.

Ще одним вагомим наслідком флорентійського церковного порозуміння для України було те, що воно стало прообразом іншої церковної унії – Берестейської з 1596 р. Останню вважали продовженням Флорентійської унії на українсько-білоруських землях Польсько-Литовської держави. Серед масиву полемічної літератури, пов'язаної з Берестейською унією, не було жодного серйозного твору, де б не згадувалася унія Флорентійська: її скрізь завзято захищали, або не менш завзято ганили¹⁴.

У контексті всього сказаного викликають значний інтерес три писемні пам'ятки другої половини XV століття, пов'язані з іменем тодішнього папи римського Сикста IV. Висвітленню їх феномена і присвячена наша розвідка.

Папа Сикст IV (1471–1484) – в миру Франческо делла Ровере – народився 21 липня 1414 р. в Авецолі, біля Сієни. У дев'ятирічному віці його віддали під опіку монахів-міноритів. Згодом він студював філософію і теологію в Павії, а після закінчення студій був професором в університетах Болоньї, Сієни, Флоренції і Перуджі. Майбутній папа написав два богословські трактати: “Про кров” і “Про Непорочне Зачаття Богородиці”. Він пройшов усі щаблі церковної ієрархії – від священика до кардинала. Папою його обрали 9 серпня 1471 р. – після смерті Павла II (1464–1471)¹⁵.

Сикст IV – один із найяскравіших представників папства доби Відродження. Він стоїть в одному ряду з такими папами-гуманістами, як Пій II (Еней Сільвій

¹² Про це докладніше див.: Я. Ісасвич. *Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми*. Львів, 2002. С. 91-92.

¹³ Е. Карский. Западнорусский сборник XV века // *Сборник Отделения русского языка и словесности Импер. Акад. Наук*. Санкт-Петербург, 1897. Т. 65. № 8. С. 32.

¹⁴ І. Шевченко. *Україна між Сходом і Заходом...* С. 142.

¹⁵ Біографічні дані про папу Сикста IV почерпнуто з кн.: о. І. Нагаєвський. *Історія Римських Вселенських Архієреїв: В 3-х част.* Рим, 1967. Ч. 2. С. 118-131.

Пікколоміні), Миколай V (Тома Парентучеллі), Юлій II (Юлій делла Ровере), Лев X (Джованні Медічі) та інші. З його іменем пов'язаний знаменитий сикстинський хор, який започаткував добу хорового співу в Західній церкві, де до цього практикували лише так званий григоріанський “унісон”. Окрім того, Сикст IV, як справжній гуманіст, приділяв значну увагу розвитку науки й мистецтва, заснував славнозвісний Ватиканський архів, дав пристановище багатьом гуманістам, зокрема знаменитому візантійському вченому – скитальцеві Йоанові Аргіропулу. Він особливо сприяв розвитку історичної науки, фінансуючи історіографічні видання таких вчених-гуманістів, як Сигізмундо Конті, Маттео Пальмієрі, Плятіна та інших. Знаменно, що серед кола гуманістів-приятелів Сикста IV був відомий учений Юлій Помпоній Лето (1428–1498), який відвідав українські землі у 1479–1480-х рр. У своїх записках “Про Сарматію”, під якою традиційно розумів Польщу, Литву й Україну, подав чимало відомостей із життя та побуту українського народу¹⁶. Ця цікава тема потребує окремого дослідження, а тут згадаємо ще декілька важливих заслуг Сикста IV перед європейською культурою: близько 1481 р. він відродив Римську академію, на чолі якої призначив згаданого Помпонія Лета. У Римі заснував перший в історії Європи Музей мистецтв, який поклав початок знаменитій Академії Святого Луки, де навчалися і працювали такі всесвітньовідомі мистці Відродження, як Ботічеллі, Пінтуріккіо, Сіньйореллі, Перуджіно, Мікеланджело, Рафаель та інші. Помер Сикст IV 12 серпня 1484 року і був похований у соборі Святого Петра.

Отож з іменем цього великого папи-гуманіста пов'язані три пам'ятки українського письменства другої половини XV ст. Приглянемося до них ближче.

Перші дві пам'ятки – це листи-послання до Сикста IV, що в 1473 та 1476 рр. були вислані з Вільна, тодішньої резиденції київських митрополитів. Послання 1473 р. було укладене собором українсько-білоруської ієрархії. На жаль, ця пам'ятка не збереглася, тому її змісту докладно не знаємо. Як здогадується М. Грушевський на основі інформації, що її містить послання з 1476 р., цей перший лист “мусів містити якийсь реверанс папі, тільки більш здержливий, ніж той пізніший, і що ним хотів той собор викликати папу на відповідь”¹⁷. Подібно характеризує зміст послання 1473 р. відомий історик руської церкви митрополит Макарій, додаючи, що українсько-білоруські єпископи передали цей документ Сикстові IV через легата Антонія, який повертався з Москви після весілля Івана III Васильовича з візантійською принцесою Софією Палеолог¹⁸. Звідки він узяв цю інформацію, вчений архієрей не подає.

Натомість послання з 1476 року щасливо дійшло до нас, і то в кількох списках¹⁹. Це – лист представників української і білоруської церковної та світської еліти до

¹⁶ В. Забугин. Юлій Помпоний Лэт. Критическое исследование // *Историческое обозрение*. Санкт-Петербург, 1914. Т. 18. С. 78. Пос. № 70.

¹⁷ М. Грушевський. *Історія України-Руси*. Т. 5. С. 531.

¹⁸ Макарій, митрополит Московский. *Історія руської церкви*. Изд. 2-е. Санкт-Петербург, 1900. Т. 9. С. 60-61.

¹⁹ Про списки “Послання Мисаїла” та їх публікації див.: Б. Гудзяк. *Криза і реформа...* С. 68-69. Виноска 29.

Сикста IV, датований 14 березня. Його підписали Київський митрополит Мисаїл (1475–1480), архімандрити Києво-Печерського та Віленського Свято-Троїцького монастирів Іван і Макарій, а також тринадцять представників українсько-білоруської знаті на чолі з Михайлом Олельковичем. В історію українсько-білоруського письменства він увійшов під назвою “Послання Мисаїла”.

На початку XVII ст. цю цінну пам’ятку віднайшов тодішній Київський митрополит Іпатій Потій і опублікував під заголовком “Посельство до папежа римського Сикста IV отъ духовенства и отъ княжатъ пановъ рускихъ з Вилни, року 1476, мѣсяца марта 14 дня черезъ пословъ в томъ же листе нижеименованныхъ”²⁰. Окрім історичної вартості самого послання, цей друк мав іще принципове наукове значення, бо то була одна з перших публікацій джерела з української історії, яка започатковувала історичні дослідження як в унійному, так і православному середовищах. Саме так оцінюють саму пам’ятку та її публікацію І. Потієм сучасні авторитетні історики, зокрема Я. Ісаєвич²¹.

Правда, одразу після виходу в світ “Послання Мисаїла” православні полемісти піддали сумнівові його автентичність²². Їх вражала проримська налаштованість авторів послання, а цього, з їхнього погляду, не могли допустити православні люди! Вірнопідданський тон на адресу папи збивав з пантелику і деяких пізніших істориків, так що й вони висловлювали сумнів щодо істинності Потієвої знахідки. Наприклад, український дослідник початку XX ст. Богдан Бучинський намагався довести, що “Послання Мисаїла” сфальсифікував сам Потій²³. І. Франко також вважав, що це “посланіє – без сумніву, фальсифікат, зроблений за почином Потія для пропаганди унії”²⁴. А російський видавець цієї пам’ятки С. Голубев навіть обіцяв довести її фальсифікацію, однак своєї обіцянки так і не виконав. Та й не міг виконати! Вже сучасна йому історична наука переконливо показала, що “Послання Мисаїла” – автентична пам’ятка, яка відбиває спосіб мислення і висловлювання українсько-білоруської світської та церковної еліти саме другої половини XV ст.²⁵

“Послання Мисаїла” М. Грушевський називає взірцем високого риторства²⁶. На його думку, похвальний тон папі і Римові, що пронизує пам’ятку, пояснюється “явним бажанням масою компліментів на адресу папи замаскувати неможливість

²⁰ М. Грушевський. *Історія України-Руси*. Т. 5. С. 531-532.

²¹ Я. Ісаєвич. Українська історіографія в XVII–XVIII ст. // *Історичні джерела та їх використання*. Київ, 1964. Вип. 1. С. 176-179; Див. також: С. Сенік. Українська Церква в XVII ст. // *Ковчег: Збірник статей з церковної історії*. Львів, 1993. Ч. 1. С. 26.

²² Див.: Ю. Пелешенко. Спроби об’єднання католицької та православної церков на Україні в останній чверті XV ст. // *Науковий збірник УВУ*. Мюнхен, 1996. Т. 18. С. 31-32

²³ Б. Бучинський. “Грамота Мисаїла” і “Грамота Ніфонта” // *Записки Українського Наукового Товариства в Києві*. Київ, 1914. Т. 13. С. 5-44.

²⁴ І. Франко. Життя й літературна діяльність Іпатія Потія // *Його ж. Зібрання творів: 50т.* Київ, 1983. Т. 39. С. 519.

²⁵ Про погляди вчених щодо автентичності пам’ятки див.: М. Грушевський. *Історія України-Руси*. Т. 5. С. 532; *Його ж. Історія української літератури: В 6 т., 9 кн.* Київ, 1995. Т. 5. Кн. 1. С. 210-211; Б. Гудзяк. *Криза і реформа...* С. 68-69. Виноска 29.

²⁶ М. Грушевський. *Історія української літератури*. Т. 5. Кн. 1. С. 210.

зробити римській курії які-небудь реальніші догматичні чи канонічні поступки”²⁷. Подібно оцінює “Послання Мисаїла” М. Возняк. Відзначаючи витонченість форми цієї пам'ятки, як “зразка візантійського риторства”, він твердить, що автори послання мали за мету “засипати папу компліментами, щоб якнайменше дати дійсних уступок”²⁸. В річищі подібних оцінок змісту й мотивів “Послання Мисаїла” будує свою концепцію сучасний дослідник Ю. Пелешенко, вбачаючи в ньому “позірну суперечність” двох головних ідей – панегірика папі і твору, що “протистоїть спробам Риму позбавити православну церкву самостійності”²⁹. Далі вчений твердить, що “Послання Мисаїла” є “фактично одним із перших полемічних творів, спрямованих на захист православної церкви на Україні та в Білорусії від зазіхань католицького Риму”³⁰.

Надуманість подібних тверджень очевидна, особливо у світлі подій того часу. Історикам невідомі якісь серйозні факти, які б свідчили про “зазіхання католицького Риму” на Київську церкву в той період. Радше навпаки, папський Рим не проявляв у той час якогось політичного інтересу до України, про що може свідчити вже хоч би те, що він промовчав на обидва письмові послання київської ієрархії з 1473 та 1476 років. Деякі історики навіть твердять, що “наприкінці XV ст. у Римі почали звикати до думки про безперспективність Флорентійської унії на українсько-білоруських землях”³¹.

Як нам здається, два прихильні Римові послання з України були спричинені іншими подразниками, а саме тим, що папський Рим у той час активно ангажувався у московські справи. Маємо на увазі заходи Сикста IV щодо влаштування шлюбу великого князя московського Івана III Васильовича з візантійською принцесою Софією Палеолог. З цього шлюбу Рим сподівався мати вигоди не тільки в політичній, але й в церковній сферах. У відомого російського історика С. Соловйова читаємо: “Папа бажав віддати Софію за московського князя, відновити флорентійське поєднання і здобути могутнього союзника проти страшних турків”³². Переговори між Римом і Москвою щодо одруження Івана III із Софією Палеолог розпочалися, правда, ще за папи Павла II з ініціативи кардинала Виссаріона (Нікейського) в 1469 р. Однак справу довершив уже Сикст IV восени 1472 р. Як свідчить одне латинське джерело з того часу, “папа Сикст плекав надію, що дівиця схилить свого чоловіка до прийняття обряду Римської церкви, в якому була вихована, живучи в Апостольській Столиці”³³. І хоч сталося навпаки – Софія сама перейшла в східний обряд своїх предків, – у Римі продовжували тішити себе ілюзіями про можливість навернен-

²⁷ Там само. С. 211.

²⁸ М. Возняк. *Історія української літератури: У 2 кн.* Львів, 1992. Кн. 1. С. 270.

²⁹ Ю. Пелешенко. Другий південнослов'янський вплив і українська культура кінця XIV–XV ст. // *Писемність Київської Русі і становлення української літератури: Збірник наукових праць.* Київ, 1988. С. 162.

³⁰ Там само.

³¹ Б. Гудзяк. *Криза і реформа...* С. 70.

³² С. Соловьев. *Сочинения: В 18 кн.* Москва: Мысль, 1989. Кн. III. История России с древнейших времен. Т. 5-6. С. 54.

³³ Там само. С. 345. Прим. 67. Переклад з латинської наш.

ня Москви та створення за її участі антитурецької коаліції. Київ і Вільно тоді до уваги не брали.

Ці нові моменти в східній політиці Риму не могли не насторожити церковну ієрархію Києва. В новій геополітичній ситуації можливого римсько-московського альянсу вона могла легко перетворитися зі суб'єкта киево-римського діалогу, започаткованого ще митрополитом Ісидором, в об'єкт церковно-політичної гри між Римом і Московією. Звідси оця, говорячи сучасною політичною мовою, двовекторність церковної політики київської ієрархії, яка в другій половині XV – на початку XVI ст. явно балансувала між двома головними центрами світового християнства – Римом і Константинополем. Двовекторність полягала в тому, щоб, говорячи словами М. Грушевського, зберегти традиційний зв'язок зі Східною церквою і разом налагодити нормальні відносини із Західною церквою³⁴. До речі, цю двовекторну політику у церковній сфері, тобто політику двоякого екуменічного зв'язку з Римом і Константинополем, спробували відродити в XVII ст. на основі спільного київського патріархату два київські митрополити – унійний Йосиф Рутський і православний Петро Могила. Однак революційні події середини XVII ст., коли восторжествував лозунг “волимо під православного царя”, звели нанівець ці амбітні плани.

Отже, зі всього сказаного вище маємо вагомий підстави зробити висновок, що саме пошуки шляхів екуменічного співіснування з Римом на основних засадах Флорентійської унії зумовили появу двох послань київської церковної ієрархії до Сикста IV та визначили їх панегіричний, вірнопідданський зміст.

І справді, “Послання Мисаїла” починається словами: “Екуменічному Патріархові, Світлові цілого світу, Світлові Церкви, Отцеві Отців, найвищому Пастиреві Пастирів, Святішому Сикстові”, що дає підстави вважати його панегіриком на честь єпископа Рима. Папу Сикста IV порівнюють із життєдайним джерелом “чотирьох рік, які напувають водою всі творіння ... через чотирьох патріархів, міцних стовпів Східної Церкви”. В іншій розгорнутій метафорі автори листа до папи викладають українське бачення можливостей примирення між християнським Сходом і Заходом, яке ґрунтується на визнанні духовної влади як папи, так і чотирьох східних патріархів: “З цих рік п'ємо ми всі, що живемо тут в краю північній, прилеглим до сходу, маючи в ньому всяк доволі всього для насичення душ наших ... омиваємось водою (з цих рік) і святим хрещенням очищуємось, і освячуємось, і просвіщаємось... Від дитинства призвичаєні ми ці води пити в усі дні нашого життя, і ми, і батьки наші, і батьки батьків наших, аж до нинішнього дня. А інших вод ми не звикли вкушати, бо маємо сумнів, чи не противні вони природі нашій. Заради цього молимо тебе, о владико, пошли нам цю воду першу чотирьох річок бистрин”³⁵. Автори “Послання Мисаїла” захищають ідею, що “нема різниці в Христі між греками, римлянами ... і нами, руськими слов'янами”. На їхній погляд, одні, другі й треті – “всі єдино суть”, і кожний хрещений в Ісусі Христі має право жити згідно зі своєю традицією³⁶. І водночас, що найприкметніше, руські достойники визнають папське верховенство над Києвом, яке для них є очевидним, беззастережним і щирим: “Всі-бо ми віримо і сповідуємо, що ти є всенаясвятіший пастир, вселенський глава і верховний пратець

³⁴ М. Грушевський. *Історія України Руси*. Т. 5. С. 534.

³⁵ Цит. в сучасному українському перекладі за кн.: Б. Гудзяк. *Криза і реформа...* С. 69.

³⁶ Там само. С. 70.

для всіх священноотців і православних патріархів і схиляємо свої голови (перед тобою) з найглибшим послухом не з нужди і горя, а від віри”³⁷.

Поряд із цими панегіричними висловлюваннями на адресу римського архієрея автори послання одностайно визнають рішення Флорентійського собору про церковну унію. Разом із тим, вони скаржаться папі на недостойну поведінку польських і литовських духовних осіб, які змушують русинів переходити на латинство, перехрещують їх, чим засадничо порушують умови Флорентійської унії, що, як відомо, визнавала рівноцінність і рівноправність обидвох обрядів – латинського і візантійсько-слов'янського.

З огляду на глибокий ідейний зміст “Послання Мисаїла” та важливість порушених у ньому проблем, воно по праву може вважатися не тільки літературним твором зі своєрідним панегіричним стилем, але й видатною пам'яткою української суспільно-церковної думки XV століття. Його слід розцінювати як своєрідний маніфест української еліти, в якому вона крізь призму церковних справ і проблем декларувала своє національно-релігійне самовизначення. Усвідомлюючи своє геополітичне місцезнаходження “в краю північному, прилеглим до Сходу”, автори послання шукають своїх ідеалів на Заході, в Європі. Про це вони й писали Сикстові IV. Відверто прозахідна позиція авторів “Послання Мисаїла” відображала, без сумніву, загальні настрої в українсько-білоруському суспільстві постфлорентійської доби.

Третій твір української літератури XV століття, пов'язаний з іменем Сикста IV, – це віршована присвята з книжки Юрія Котермака з Дрогобича “Прогностична оцінка поточного 1483 року”, яка вийшла в світ у Римі (1483) і була першим в історії друкованим виданням українського автора³⁸.

Юрій Котермак народився близько 1450 р. в Дрогобичі. Здобувши початкову освіту (знання лічби і латини), найімовірніше, у Львівській латинській катедральній школі, закінчував вищу освіту за кордоном, зокрема в Краківському, Празькому, Падуанському і Болонському університетах. Був першим вихідцем з України, що став вченим загальноєвропейського рівня. Здобув звання доктора медицини й астрономії, працював професором Болонського та Краківського університетів. Якийсь час обіймав посаду ректора університету в Болоньї. Ю. Дрогобич прославився своєю названою вище науковою працею, в якій, поряд з астрологічними даними, подав відомості з астрономії, метеорології, філософії, економіки і географії. У ній чи не вперше зроблено спробу визначити географічні координати Львова, Дрогобича, Кафи (Феодосії) та інших східноєвропейських міст. Відомі також рукописні твори Ю. Дрогобича, зокрема “Трактат про сонячне затемнення 20 липня 1478 року”, “Трактат про затемнення 1490 року” та інші. Вони поширювалися в Італії, Франції, Німеччині, Польщі та Угорщині й зробили вченого з України вельми авторитетним на Заході. В місті Касале він служив приватним астрологом у маркіза Монферата,

³⁷ *Архив Юго-Западной России*. Киев, 1887. Ч. 1. Т. 7. С. 207. Цит. у власному перекладі.

³⁸ Присвята папі Сиксту IV в українському перекладі В. Литвинова опублікована у виданнях: *Українська поезія XVI століття*. Київ, 1987. С. 39; *Українська література XIV–XVI ст.* Київ, 1988. С. 444. Латинський текст присвяти опублікував Я. Ісаєвич у вид.: *Юрій Дрогобич. До 500-річчя виходу першої друкованої книги вітчизняного автора. Бібліографічний покажчик*. Львів, 1983. С. 41-42.

певний час перебував також у Феррарі при дворі герцога Еколе І д'Есте³⁹. Деякі з астрономічно-астрологічних праць Ю. Дрогобича поширювалися і в Україні. Зокрема, в одному Холмському рукописному збірнику кінця XVI століття збереглася стаття про астрономію, яка є копією рукописного трактату вченого “Про затемнення” з 1490 р.⁴⁰ Це може свідчити про те, що наукова спадщина видатного вченого-гуманіста не була похована разом із ним на чужині, а дійшла, перетнувши державно-географічні кордони й релігійно-культурні бар'єри, до його батьківщини і спричинилась, якоюсь мірою, до її духовного розвою.

Друкована праця Ю. Дрогобича, як і віршована присвята в ній Сикстові IV, написані латинською мовою, тобто мовою тогочасної європейської науки. Український вчений звертається до єпископа Рима за покровительством, бо знає про його прихильне ставлення до вчених. Він визнає і славить високу освіченість папи в різних науках, у тому числі в астрономії. Звертаючись до Сикста IV, вчений, а zarazом і поет, пише:

“Знаю: для Тебе нема таїни
у підмісячнім світі;
Нині Ти, бачу, спізнав силу
могутню зірок”.

Власне, саме завдяки щасливій зірці Сикст IV, на думку Ю. Дрогобича, “досягнув найбільшої цноти”, відтак недарма його усі вважають за представника самого Бога на землі, який править християнським світом⁴¹.

Цей панегіричний тон присвяти папі автор вміло поєднав з апологією астрології як науки, бо відомо, що Церква не надто прихильно ставилася до астрологічних пророцтв і ворожінь. Вочевидь, український вчений таки зумів переконати римського понтифіка в науковості своєї праці, бо вона безперешкодно з'явилася на світ у самому Вічному Місті!

Загалом, лист представників українсько-білоруської церковної та світської еліти до Сикста IV з 1476 р., як і присвячена йому наукова праця Юрія Дрогобича (1483 р.) – знакові явища в українській культурі XV століття. Вони засвідчують, що українське суспільство, розбуджене Флорентійською унією, вже твердо ступило на шлях шукань нових духовних орієнтирів у західному напрямку. Ці пошуки готували ґрунт до того радикального звороту на Захід, який відбувся в Україні щойно на зламі XVI–XVII століть.

³⁹ Я. Ісаєвич. Юрій Котермак з Дрогобича і його книга // *Бібліотекознавство і бібліографія*. Харків, 1969. Вип. 7. С. 108-117.

⁴⁰ І. Паславський. Юрій Дрогобич і його епоха // *Жовтень* (Львів). 1983. № 8. С. 104.

⁴¹ *Українська поезія XVI століття*. Київ, 1987. С. 39.